

ПРОБЛЕМИ УКЛАДАННЯ АРХЕОГРАФІЧНОГО РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

У комплексному вигляді проблеми реконструкції національної архівної та рукописної спадщини України вперше були поставлені на початку 90-х рр. під час розробки археографічної програми "Архівна та рукописна Україніка". Вже тоді були запропоновані основні принципи визначення поняття "україніки" стосовно архівних документів та рукописних пам'яток, окреслені головні об'єкти та напрями обстеження архівосховищ на предмет реєстрації інформації, започаткування серії науково-інформаційних видань, розробки інформаційних систем.

Дальшого розвитку цей напрям археографічних досліджень набув у теоретичних та методичних розробках ряду проектів (1992 - 1996), підтриманих Державним комітетом України з питань науки і технологій, стосовно видів та систем археографічних довідників, археографічної описової статті для окремих видів документів, видань та Національної архівної інформаційної системи¹. Набуті результати можуть бути враховані і для побудови структури Археографічного реєстру національної архівної спадщини України (далі - АРУ), але з деякими уточненнями.

Основні методологічні засади виявлення національної архівної та рукописної спадщини України містяться у сферах понять етнічної та мовної ідентифікації; територіальної приналежності; хронологічних меж документів, що належать до реєстрації як такої, що може відноситися до "україніки"; обсягу терміну "археографічний реєстр" за родовим складом документів; побудови археографічної статті; класифікаційних понять архівної документальної спадщини як первинних, так і вторинних документальних систем.

Передусім необхідно визначити архівно-археографічний об'єкт описання в АРУ. Реалістичні аргументи підходів до початкового етапу створення, його першої стадії обумовлю-

ються рядом елементів: *вибір об'єкта - колективний рівень організації архівної інформації - рівень фонду, систематизована група документів у складі фонду та будь-якого логічно організованого та пов'язаного походженням масиву документів*. Так, до складу окремого об'єкту опису увійдуть: архівний фонд, особовий архівний фонд, архівна колекція, група справ та група документів. Слід відзначити, що цей принцип не суперечить засадам подокументного опису. Окремі колекції описуються за камерально-археографічними принципами виключно подокументно, а в АРУ подається узагальнена інформація. Навіть у випадку, коли документи українського походження в предметно-тематичній колекції представлені в незначному обсязі, колекція описується в АРУ за загальними принципами, оскільки частка українських матеріалів, що потрапили до неї, може бути визначена лише в контексті побутування загальної колекції.

Тому другим важливим археографічним принципом об'єкту є наявність, пряма чи опосередкована, ретроспективних документів, що висвітлюють історію та культуру України. Пріоритети АРУ визначаються його сучасними потребами розбудови духовних засад Української держави, тому першочергова увага приділяється тим матеріалам, які відображають процеси формування та розвитку національної духовної культури.

Теоретичні проблеми створення Археографічного реєстру Національної архівної спадщини українського народу деякою мірою пов'язані з питаннями проблем реституції, оскільки його практична реалізація передбачає зведення інформації щодо українських архівних матеріалів в інших країнах. Тому система опису АРУ повинна передбачити й дані про долю архівних матеріалів від часу їх створення до сьогодення, обставини їх відчуження від батьківщини, шляхи міграції, сучасне місцезнаходження, стан їх упорядкування в сучасному архівному контексті та існування будь-яких угод або юридичних факторів (коли це потрібно, і є дані), що можуть впливати на сучасний статус матеріалів щодо прав власності. Реєстр за своєю функцією має на увазі, передусім, інтелектуальні аспекти повернення, що можуть бути реалізовані шляхом наукового доступу до інформації та можливостей її отримання через прямий доступ, науково-

інформаційні канали та копіювання матеріалів. Цілком зрозуміло, що без попереднього археографічного обліку з відповідною системою науково-облікового опису архівних матеріалів претензії щодо їх повернення та наукових розробок джерельної бази українознавчих досліджень будуть носити стихійний характер.

Реєстрація Національно-державного фонду України на засадах *de-vizu* не має серйозних організаційних ускладнень: прийнятий в усіх державних фондосховищах України принцип пофондового зберігання та обліку документів дає фізичні можливості для її проведення на груповому рівні. Друга категорія архівної спадщини - сфера громадської (публічної) та приватної власності. Можливості обстеження та включення до археографічного Зводу цих матеріалів також мають певну перспективу, незважаючи на права власників архівів, оскільки Закон про НАФ зобов'язує останніх проводити державну реєстрацію.

Реєстрація української національної спадщини за рубежом в організаційному плані є значно складнішою. Фізичний доступ до зарубіжних архівосховищ дуже обмежений із зрозумілих причин. Тому основним джерелом інформації можуть бути виключно науково-інформаційні та науково-довідкові зарубіжні видання, але їх інформація, як правило, буває надто загальною.

Стосовно зарубіжної "україніки" існують певні застереження, про які треба пам'ятати, долаючи непрофесійні підходи до аналізу архівної спадщини та поняття об'єкту АРУ. Загальні евристичні методики повинні враховувати, перш за все, визнані у міжнародній практиці принципи юрисдикції та права власності. Тому важливим є структурування всієї сукупності архівної спадщини на три великих масиви, стосовно яких діють різні принципи відношення до архівної "україніки". Навіть в археографічному реєстрі вони класифікуються за різними підходами, а саме: 1) матеріали українські за походженням; 2) матеріали спільної спадщини; 3) матеріали, що стосуються України.

1. *Українськими за походженням* у світлі державної юрисдикції можна вважати лише ті матеріали, що створювалися в Україні або за її межами організаціями української

юрисдикції та "авторами"-громадянами України. Таке розуміння "походження" витікає з установленого на міжнародному рівні принципу провенієнції. Матеріали цього кола, якщо можна юридично довести їх походження, є предметом повернення в Україну, про що, як вже було згадано вище, і було написано в Законі про Національний архівний фонд України.

Але не слід плутати археографічні принципи реєстрації та опису інформації в АРУ із принципами провенієнції і пертиненції, прийнятими у міжнародній практиці виставлення претензій до спадкоємності документальних матеріалів різними державами у зв'язку з необхідністю юридичної фіксації національної архівної спадщини². АРУ як довідник вторинної документальної системи відмовляється від принципу провенієнції як визначального. Головною ознакою класифікації є логічний принцип пертиненції - приналежності до української національної історії та культури, який дозволяє абстрагуватися від права власності і виокремити все те, що має безпосереднє відношення до української проблематики і тому диктує інші підходи. Так, до складу поняття *український за походженням* ми відносимо не лише ті матеріали, що підлягають юридичному праву, а й ті, які діють фактично як українські на правах самосвідомості (приватні та колективні) - центральних органів влади, державних і недержавних установ, товариств, об'єднань, закладів, осіб, незалежно від громадянства та юрисдикції. Отже об'єктом опису в АРУ будуть також і матеріали діяльності українських громад за рубежом, українознавчих наукових і культурно-освітніх центрів, таких як Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українських студій, Наукове товариство імені Шевченка в Європі і США, Український вільний університет, Українська вільна Академія наук, Український католицький університет, Українське історичне товариство тощо, тобто тих, які підпадають під широкі поняття "автор" та "авторитетне джерело".

Природно, принцип провенієнції буде врахований як підпорядкований в системі опису, але не як принцип занесення до АРУ.

Для архівних первинних систем цей принцип має вузьке

науково-організаційне значення: він пов'язаний із джерелом, з якого надійшли документи та з діяльністю якого пов'язане створення або побутування документів, і законами фондування матеріалів. За цим принципом здійснюється формування фондів і справ при науково-технічній обробці матеріалів. У первинних документальних системах принципи класифікації фонду розробляються або приймаються для полегшення орієнтації у попередньому джерелі створення та циркуляції документів, тобто орієнтуються на завдання його зберігання, обліку та використання, але останнє - лише як перший крок в інформуванні про матеріали фонду. У вторинних документальних системах принцип походження набуває семантичної якості - у понятті "походження" поєднуються фондоутворювач, автор, доля, діяльність та інтереси користувача.

У бібліографії ця тема розвивається дуже давно. Це може бути персональний ("author") або колективний (установи, заклади, об'єднання, формальні і неформальні, державні, наукові, приватні ("authority" як джерело) автори, що поєднуються поняттям найменування. Але в бібліографії встановлення "авторства" як "авторитетного найменування" значно простіше - це авторизоване та персоніфіковане джерело створення і видання книги³.

"Автором" у прямому його значенні в архіві може бути багато різних осіб та колективів; сукупність документів, що відклалися у фонді, пов'язана з його діяльністю, - тому для зв'язку документів з їхнім походженням існує колективний архівний термін - "фондоутворювач", який, як відомо, не збігається із поняттям автора, навіть коли фондоутворювач ототожнюється з певною особою.

Тому при ідентифікації національної архівної спадщини України для археографічного реєстру, яка є камеральним об'єктом АРУ, перш за все слід відмовитися від територіально-державної ознаки щодо місця зберігання документів, натомість виокремлювати їх за національною ознакою. До них відносимо особові архівні фонди П. О. Куліша, М. М. Кибальчича, М. П. Старицького, М. А. Маркевича, Д. І. Яворницького, що зберігаються нині у фондах російського РДАЛМ. Починати необхідно, цілком зрозуміло, з матеріа-

лів українського походження, "створених" на території України, що дозволить відпрацювати методики пошуку, опису та розробки зв'язків у системі.

II. Друга група архівної спадщини - архівні та рукописні матеріали, що ідентифікуються як *спільна державна та національна спадщина* юридичних осіб різного рівня.

Принцип спільної спадщини поширюється на ті українські матеріали, що не підлягають визначенню за принципом походження, але виникнення яких було історично пов'язане з однією чи кількома державами-спадкоємцями та іншими зарубіжними країнами. До цієї групи можна віднести матеріали, що зберігаються в інших країнах-спадкоємцях - нині неіснуючих державах, до складу яких входила Україна до незалежності, починаючи від найдавніших часів, і в яких збереглися матеріали, що були продукovanі або відклалися в певних архівах під час спільного існування в історичній країні і, передусім, в архівах центральних державних інституціях Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Російської імперії тощо. Так, за даними Картотеки фондів Роскомархіву по 8 центральних російських архівах виявлено 199 описів фондів XVII-XIX ст., що містять матеріали стосовно України, і відклалися в канцеляріях загальноімперських установ. Серед них - матеріали армійських корпусів стосовно військових дій під час Першої світової війни, Тимчасового уряду, справи Малоросійського Приказу, матеріали гетьманів Івана Мазепи та Івана Скоропадського у фонді Петра I, матеріали про дії запорозьких козаків у фондах зносин Росії з Туреччиною, Кримом тощо.

Іншим класом архівів, що його за цих обставин можна класифікувати як спільну спадщину, є фонди українських громадських та релігійних об'єднань або організацій, юридичних та фізичних осіб, колекції приватних осіб, що проживали в нині неіснуючій країні й ідентифікували себе як українці, які тепер знаходяться в державах-спадкоємцях з причин законного володіння на правах дару, купівлі-продажу або передачі родиною. Ці документи можуть бути як спадщиною України, так і спадщиною кількох держав-спадкоємців, тому їх можна класифікувати як "спільну архівну спадщину".

III. Матеріали, що можуть розглядатися як такі, що ма-

ють відношення до України або включають матеріали про Україну. Це документи, створені за її межами особами та установами, що не мають національно-етнічної ідентифікації, але які можна визначити як "безпосередньо пов'язані" з Україною чи з її регіонами незалежно від місця їх виникнення. Вони об'єднані власне темою "україніки".

Для матеріалів зарубіжної україніки характерні деякі евристичні методичні ускладнення, які необхідно буде подолати при конкретній роботі з джерелами.

Передусім, це проблема виокремлення української спадщини від будь-якої іншої, створеної на цьому ареалі. Описання таких матеріалів у зарубіжних країнах та їх етнічна ідентифікація залежали від рівня кваліфікації архівіста в галузі слов'янознавства, адже поняття "український" не завжди існувало у відокремленому вигляді від понять "російський", "польський", "австро-угорський".

Найбільша плутанина за кордоном виникає із відокремленням російської та української спадщини, адже термін "Росія" багато десятиліть використовувався на заході на означення будь-якої частини Радянського Союзу або ж СРСР в цілому⁴. Так до розпаду Радянського Союзу поняття "Росія" широко вживалося в Англії, США і в багатьох інших країнах як синонім більш точного визначення "Радянський Союз"; поширеною була точка зору, що українська мова є діалектом російської.

Одночасно з необхідністю відповідного розрізнення "українського", "російського" та "білоруського" виникає не лише культурологічна, а й юридична потреба у визнанні "спільної спадщини" в контексті оцінок матеріалів як частини власної національної спадщини.

По-друге, значні ускладнення викликає ідентифікація спільної архівної спадщини держав, у складі котрих існувала Україна протягом століть. Тому, вибір матеріалів та визначення основних принципів виокремлення документальних джерел для археографічної україніки (тобто, для реєстрації та археографічного опису в інформаційних системах та науково-довідкових виданнях) має базуватися на засадах якнайширшого охоплення джерел за комплексними ознаками, які повинні передбачатися формуляром (структурою)

археографічного опису.

По-третє, археографічний аналітичний опис як складна та багатоаспектна інформаційна система виражається у формі анкети, структури, формуляра, в якому, поряд з формалізованими елементами, багато уваги приділяється *неформалізованій інформації*, яка базується на методах евристичного мислення з урахуванням інтуїції, що є властивістю досвіду. Аналіз рівня достовірності вторинних даних, які археограф не бачив *de-vizu*, та складання інформаційного опису мають припускати, на відміну від архівного опису, поняття визначеності та невизначеності інформації, виділення за сукупними ознаками матеріалів прямого зв'язку, інформації під знаком питання та інформації, яка може мати відношення до національної спадщини, і її занесення до АРУ має умовний характер.

Історичний контекст української державності надто складний - прості засади, що характеризують національні репертуари документальної спадщини - мови, території, хронології та носіїв національної культури - не можуть бути визначені формально. Тому надзвичайно актуальні аналітичні функції пошуку та описання інформації. Розробка цих питань - майбутнє української евристичної та камеральної археографії.

Але ці проблеми системи камеральної обробки документної та документальної інформації та її репрезентація в межах АРУ й інші питання, які за характером - неадекватністю відображення інформації в існуючих системах вітчизняних НДА - можуть бути об'єктами застосування аналітичних методів евристичної археографії.

Це є аспекти проблеми "інтелектуального доступу" до документальної інформації, яка під час ідеологічних обмежень з поняття "доступу до інформації" перетворилася на поняття "використання інформації" в політичній, соціально-економічній, народногосподарській та соціально-культурній сферах.

Проблема використання або доступу до інформації складається з аспекту ідеологічних обмежень та аспекту рівня професійної розробки предметної галузі архівознавства та археографії, науково-інформаційної діяльності.

Розглянемо характерні риси сучасного стану проблеми

доступу до архівної документної та документальної інформації.

Ідеологічний аспект.

1. Нерівномірність розкриття інформації. Розподіл на першорядну, пріоритетну (це переважно документи партійних та державних архівів) та другорядну архівну інформацію радянського часу, внаслідок чого звичайно, фінансування, обробка та облік фондів суттєво відрізнялися. Принциповими були й розбіжності в системі НДА, коли створювалися великі тематичні картотеки за фундаментальними поняттями з історії партії та СРСР - *Великий Жовтень, колективізація, індустріалізація, колгоспний та робітничий рух, перемога у Великій Вітчизняній війні, побудова комунізму* тощо.

2. Наявність архівів закритого типу та спецсховищ, інформація яких не була практично в науковому та соціальному обігу. Свідоме знищення документів під час експертизи цінностей та політика "закриття" інформації, що може зашкодити стабільності суспільного ладу:

а) знищення фондів у 20 - 30-х рр. (зокрема, в ході утилізаційної кампанії), під час Другої світової війни;

б) "закритість" інформації: описів, каталогів та НДА в цілому, часткове відображення у них фондів, суворі службові інструкції;

в) схема систематизації документальної інформації в каталогах архівів і бібліотеках. Лакуни в інформації, викривлення змісту, "формування потреб" користувача за рахунок ідеологічних структур знання: закриття тем та нав'язування системи знання за Схемою.

3. Диференційований опис документів, коли ступінь повноти залежить від категорії архівного фонду, яка визначалася за мірою інформативної ємності та комплексності.

4. Нівелювання національних і регіональних особливостей архівної та рукописної спадщини при описуванні та створенні НДА, яке диктувалося як ідеологічним "прокрустовим ложем" архівної справи, так і відсутністю в метрополії фахівців у галузі національних культур. Радянські методологічні норми та методичні інструкції, відсутність національних мов інших республік у "центрі" та специфічних по-

нять. Науково-методичні центри у столиці (ВНДІДАС, ДБЛ). Отже НДА, з точки зору "доступу" до національної інформації, також практично закритий. Тому такою важливою проблемою є створення НДСДР.

5. Свідома політика порушення принципу зберігання цілісності архівів, колекцій, зібрань з точки зору походження документів та комплексів документів. Переміщення фондів.

Існує колосальна кількість випадків, коли документи (фонди), рукописні книги на століття вилучалися з документального середовища, в якому вони створювалися, або з місць їх традиційного архівного зберігання до штучно утворених зібрань, в яких вони вже традиційно сприймаються як невід'ємна частина архіву. Досить назвати фонди українських військових архівів, переданих до центральних архівів у Москві та Петербурзі. Такі зібрання набули власної цілісності, яку можна прийняти як усталену з міркувань "нової" історії. На жаль, практика переміщення архівів, якщо проаналізувати досвід різних країн протягом століть, була скоріше узаконеною системою на правах "сильного", ніж винятком, що значно ускладнює об'єктивні історичні дослідження, які базуються на емпіричному джерельному матеріалі, оскільки прирікає джерелознавчий аналіз походження та історії документів на незавершеність.

Нині у деяких випадках стало теоретично можливим зробити спробу повернення ситуації до початкових умов, проте молодість Української держави як суб'єкту міжнародного права, її не остаточно усталене законодавство перешкоджає оперативному вирішенню питань. Міжнародні ж угоди країн СНД стосовно цих проблем носять суто декларативний характер.

6. Практика систематизації первинних систем за предметним принципом 20 - 30-х рр. В архівах і бібліотеках багато документів не зберігалися в системі їх створення і функціонування. Навіть поверхове знайомство з архівними описами, обліковими картками та справами фондів у будь-якому сховищі дає можливість зрозуміти, що зібрання документів і справ вирвані з контексту обставин їх виникнення, упорядковані без урахування природної системи їх виникнення та функціонування. В історії радянської архівної справи існували періоди повного ігнорування історії походження фон-

дів: 20-30-ті роки, коли фонди описувалися за систематичним принципом: літературні матеріали, історичні матеріали, листування, а потім протягом багатьох років "розфондовувалися" для повернення до системи походження документів; 40-50-ті роки, коли впроваджувалися методики швидкісної обробки за скороченим циклом).

Принцип недоторканості дуже важливий для реконструкції історії архівної спадщини. Тому блок історії архівних документів є одним з головних компонентів археографічного опису не лише поодиначного, а й колективного рівня. Щодо ретроспективних фондів, то порушення цього принципу стосується переважно матеріалів, що мають актуальний ідеологічний чи політичний характер. Ці порушення правил зберігання та фізичне винищення документів характерні для режимів усіх часів, тому проблема аналізу походження документальних масивів, їхньої долі, реконструкція їх втрачених або переміщених архетипних частин, міграція та сучасне місцезнаходження, можливість їх повернення або копіювання становлять окремі джерелознавчі та археографічні проблеми, які потребують розробки методичного інструментарію.

Професійний аспект. Підхід до розгляду предметної галузі науково-облікової та науково-інформаційної діяльності архівів.

1. Принцип замкненості радянського суспільства і, відповідно, його архівної системи відбився, перш за все, на можливостях виходу нашої країни на світовий рівень досягнень міжнародної науки, методичних та інформаційних технологій, доступу до інформації. Відставання радянської науки в цілому (і архівної науки національних республік зокрема) проявилось у проблемі інтелектуального доступу як до світової інформації, так і до імперської документальної спадщини.

2. Принципи централізації архівної справи переслідували основну мету - управління архівною справою та контроль за її діяльністю, яка поруч з негативними наслідками визначила й позитивні риси архівної системи. Починаючи з декрету Радянського уряду "О реорганизации и централизации архивного дела в РСФСР" 1918 р., почалася систематична ро-

бота по створенню єдиного архівного фонду, єдиної системи управління архівами і єдиної методики збирання, зберігання, опрацювання, обліку та використання архівних матеріалів. Але фактичний розподіл на державну та позадержавну власність призвів до сильних перекосів у системі описання та НДА архівів різного підпорядкування.

3. Недосконалий архівний опис матеріалів є однією з проблем, яка, в свою чергу, породжує багато інших проблем на другому документальному рівні та в ракурсі відповідності документальних систем первинного і вторинного документальних рівнів.

Поверховий опис є наслідком "скорочених методів" або "скорочених циклів" описування ("усічена" інформація), документів та фондів як результату хронічних архівних проблем відсутності кадрів, відповідного бібліографічного науково-довідкового забезпечення - посібників, довідників, енциклопедій, покажчиків, які дозволяли б ідентифікувати документи, рукописні матеріали, імена осіб та назви установ тощо.

До цього додається і підготовка кадрів - орієнтування на фахівців радянського періоду, відсутність професійних кадрів, які володіли б методиками археографічного аналізу давніх рукописів, знанням мов, палеографією.

Наукове опрацювання великих масивів документів за архівними правилами і нормами, що були встановлені в радянські часи, базувалося на кількісних показниках. Відбувалося нарощування нової недосконалої інформації. Офіційні можливості диференційованого опису дозволяли свідомо згортати інформацію для вирішення проблеми "неописаних" фондів. Щоправда, такі реалії архівної практики характерні для багатьох країн (для Західної Європи - у менших обсягах, оскільки тут прийнята система подокументного опису та опису справ у фондах. Американська та канадська практика враховує обидва компоненти такої системи: урядові документи описуються поодиначно, архіви установ та організації - за справах).

4. Основні принципи обліку та НДА. Найбільші ускладнення виникли у системі науково-облікового та науково-довідкового апарату архівів та рукописних колекцій бібліотек і музеїв. Якщо безперечним позитивним результатом цен-

тралізації архівної справи була єдина організація системи описання, зберігання та обліку, то система бібліотек суттєво відставала в методичному плані. Долю багатьох колекційних матеріалів, зібрань та фондів необхідно встановлювати за допомогою серйозних науково-дослідних розробок та архівних пошуків. У книгознавстві зараз виокремлюється як спеціальна галузь науки історія бібліотечних колекцій та зібрань, в архівознавстві цей напрям тільки зароджується. Практика останніх десятиліть розробила важливі облікові документи - так звані "справи фондів", у яких була здійснена спроба зафіксувати долю фондів, а архівні методичні матеріали зобов'язувалося фіксувати за допомогою спеціальних документів "шлях", або "історію" фонду. Але й досі ці надзвичайно цінні для дослідників матеріали залишаються матеріалами службового використання.

Отже, АРУ як науково-інформаційна система ставить надзвичайно актуальні для розвитку української державності завдання:

1.Зібрати в єдиному масиві зведеної інформації на рівні архівних тематичних комплексів документів, пов'язаних з ідеєю археографічної україніки за принципами колективного опису і з урахування організаційного статусу кво в існуючих архівних та рукописних системах першого документального рівня.

2.Створити систему "археографічного науково-довідкового супроводу" АРУ у вигляді комплексу археографічних довідників та покажчиків при основному описанні, які використовують нові технологічні можливості комп'ютерної техніки, і, передусім, можливості автоматизованої обробки інформації та її уточнення.

3.Розробити інформаційні технології, що дозволяли б обробляти великі масиви інформації без складних технологій формалізації даних та увагою на поняття "цінності інформації".

Головною умовою, яка передувє створенню АРУ, є розробка методологічних та методичних засад археографічного реєстрового опису як описової системи, що дозволяла б виконувати ці завдання, а також створити комплексний археографічний довідник, що враховував би досягнення усіх існую-

ючих традиційних археографічних довідників і передбачав можливості його розвитку.

Археографічна реєстрова стаття є основним джерелом інформації про документи, що може бути використана для традиційного археографічного довідника у вигляді видання, каталогу, бази даних та інформаційної системи. Тому при побудові структури статті враховується архівний та археографічний досвід структурування інформації, який при підготовці документальних публікацій прийнято називати "археографічним оформленням документів", а також складання науково-довідкового апарату документальної публікації (ми називаємо це "археографічним супроводом" системи). Він включає встановлення дати документу, складання заголовка, легенди (контрольно-довідкових даних), передмови, приміток, коментарів, покажчиків, бібліографічних списків, переліків документів тощо ⁵.

Власне археографічна стаття в її колективній формі є камеральним видом поширеного археографічного та архівного огляду, що супроводжується системою розвинутого довідкового супроводу до нього. Вона є не лише сферою спільних позначень в камеральній та едиційній археографії, що поєднує дві методологічні форми наукової археографічної репрезентації документів та документних масивів в археографії - науковий опис та наукову публікацію документів, - а й сферою спільного предметного визначення інформаційних ресурсів документальних архівних систем та науково-довідкових систем другого документального рівня. Він є головним засобом і базовим елементом запровадження до наукового обігу архівної інформації. Його структура, зміст та обсяг залежить від науково-інформаційних завдань археографічного довідника.

Для АРУ найголовнішими рубриками та інформаційними ознаками повинні стати ідентифікаційні елементи, що одночасно виконують і пошукові функції й концентруються у назві, змісті та формі документів, географічній локалізації, часі та історії комплексів документів. Завдання АРУ передбачають деталізацію рубрик назви, змісту та історії і водночас - згортання рубрик, що описують форму документів, географічну локалізацію, час.

Колективний рівень організації архівної інформації як

комплексів документів, що виокремлюються тематично та логічно, в археографічній статті АРУ предметизується за інформацією всього опису і виокремлюється назвою. Ми спеціально вводимо узагальнюючий термін "назва", абстрагуючись від прийнятих в бібліографії, архівознавстві та кодикології понять "ім'я" та "заголовок" у зв'язку з багатьма протиріччями, що виникають при традиційному використанні цих термінів, оскільки в цих науках вони мають різний зміст. Організація інформації в системі базується на принципах пертиненції, незважаючи на те, що частина комплексів документів буде збігатися з архівознавчими класифікаційними поняттями, пов'язаними з принципом провенієнції.

Термін *назва комплексу документів*, яка відокремлює об'єкт опису та один археографічний опис від іншого, включає *ім'я осіб, найменування установ та об'єднань*, а також *уніфіковану назву* як предметного визначення для колекційних матеріалів або тематичної групи документів, походження якої не може бути встановлено за особою чи установою та об'єднанням, але може бути окреслено певним предметом або темою.

Поняття "ім'я" включає як окрему особу, так і родину, рід, колективне ім'я. Поняття "найменування" використовується для установ, закладів, організацій, колективів, об'єднань та будь-яких об'єктів соціальної діяльності. Воно охоплює юридично ідентифіковані установи, наукові, громадські, творчі, релігійні, політичні об'єднання, в результаті діяльності яких відкладаються документи.

Окремим об'єктом археографічного опису можуть бути і події, певним чином організовані, і тимчасові об'єднання - конференції, зустрічі, наради, виставки, експозиції, експедиції, змагання, ярмарки, фестивалі, вибори тощо, які класифікуються за формою об'єднання та функціями. Назва такого комплексу документів окреслюється поняттям *предмету або теми* і сприймається як будь-який об'єкт наукового пізнання, окреслений логічно.

Для предметно-тематичного визначення групи матеріалів та фондів або характеристики окремих систематизованих груп документів та колекційних фондів, які залишають-

ся за межами понять: назва установи, об'єднання або ім'я, - пропонується поняття *уніфікованої назви*. Наприклад: "Книги судово-адміністративних і станових установ Правобережної України XVI-XVIII ст.", "Колекція пергаментних грамот XIV - XVI ст. Центрального державного історичного архіву, м. Львів", "Збірка рукописних книг VIII - XVIII ст. Київської духовної академії", "Матеріали з питань давньоруської літератури", "Матеріали економічної реформи на Волині середини XIX ст.", "Колекція автографів видатних діячів України" тощо. Уніфікована назва, як правило, вживається як предметне визначення.

В археографічному описанні ми приймаємо структурування і класифікацію даних за археографічними категоріями інформації, що можуть бути визнані як сфери або зони археографічного аналізу.

Перша сфера археографічного аналізу - *Джерело* - походження документальних архівних комплексів, тобто створювачі документів або масиву документів та фондоутворювач.

Сфера описування джерела комплексів документів та змісту документів є зоною ідентифікації походження документів і комплексів документів та історії їх обігу й фондоутворення. Тому в цих сферах необхідно розділяти поняття автора документів, створювача документів та фондоутворювача або власника документів. В АРУ ці зони тісно пов'язані, а їх аналіз має особливе значення як фактор реконструкції історії України в особах та соціальних об'єктах, які власне і є створювачами документів та їх користувачами.

Ім'я особи є складним об'єктом опису. До нього включаються слова, словосполучення, ініціали, титули, помітки, дати життя й діяльності та інші символи, які *дозволяють ідентифікувати особу, або установу та їх предметне визначення*: титули та звання, дати, професійні характеристики, місце проживання або розташування тощо. Тому титули, дати, адреси, предметні визначення та інші слова, асоційовані з іменем, що розміщуються між прізвищем та ім'ям, завжди включаються в назву як цілісне ім'я. Повні біографічні дані про особу в археографічному описі доцільно подавати у формі біографічних та історичних анотацій, відомих в архівній практиці. Ім'я як назва може бути назвою

персонального (особового) фонду, групи документальних матеріалів, документу. При археографічному описові, орієнтованому на комп'ютерні технології, необхідно встановити єдиний порядок запису типу та форми імені та його відношення до української національної культури, яке виражається в назві предметним визначенням.

Передусім необхідно визначити тип імені: звичайне ім'я, надане ім'я, псевдонім.

Трактування і структура поняття "звичайного імені" передбачає встановлення або прямого, або зворотного порядку, прагнення до повного розкриття структури імені, що надано при народженні (створенні), офіційні зміни імен, нарощування прізвищ. У радянській практиці, як відомо, був прийнятий за основу зворотний порядок, коли першим у документі ставилось прізвище (це було офіційно встановлено в документознавстві, діловодстві, бібліографії та ін. дисциплінах, пов'язаних з оформленням документів). Для ретроспективних документів буває важко встановити звичайне та надане ім'я, навіть при наявності енциклопедичних довідників, що допомагають ідентифікувати особу. Але для комплексів документів завдання простіше. У випадку, коли немає впевненості, необхідно подавати всі можливі варіанти особистого імені.

Варіації особистих імен в археографічному та інформаційному описі різні. Археографічний опис фактично прагне до біографічної статті, до поширеного трактування імені особи та її ідентифікації через фактично біографічний огляд. Інформаційний опис прагне до максимального згортання, тому в археографічному принципово важлива структуралізація та послідовність у передачі імені й орієнтації на уникнення в назві комплексів матеріалів можливих типових помилок при складанні інформаційного опису. Наприклад, для того, щоб оператор правильно включив ім'я в назву, необхідно писати: *Гулевичівна Єлизавета (Галишка) Василівна (Лозчина) або Сагайдачний Петро Кононович (Конашевич-Сагайдачний)*. Назвою імені в інформаційній статті буде, як правило, *Гулевичівна Єлизавета Василівна та Сагайдачний Петро Кононович*. Прийняті звичайні імена та псевдоніми необхідно писати єдиною формулою першого імені: *Петро*;

Олександр Олесь і лише після цього розкривати повні імена (*Кандиба Олександр Іванович*). Імена церковних діячів подаються, як прийнято: *Дмитрій Ростовський (Туптало Данило Савич)*. Складні імена та прізвища пишуться повністю та разом передаються в інформаційній статті: *Григорович-Барський, Де ля Фліз (Деляфліз), Оноре де Бальзак*.

Важливим елементом ідентифікації власне особи в назві комплексу документів та її відношення до української національної спадщини є предметне визначення імені через родові прізвища, титули та звання, посади, професію, дати життя та творчості тощо. Наприклад: *Острозький Костянтин (Василь) Костянтинович, магнат, київський воєвода, діяч культури, князь (1526 - 1608); Орлик Пилип Степанович, гетьман України (1672 - 1742)*.

Для уточнення характеру матеріалів у комплексі, що описується, існує зона археографічного аналізу Змісту, який в АРУ доцільно надавати в підзаголовках як частину назви. Підзаголовок назви фонду розкриває предметний зміст матеріалів: *Шарлемань Микола Васильович, український зоолог, доктор біологічних наук, професор. Праці, присвячені охороні навколишнього середовища*.

За подібними принципами передається й найменування установи. Найменування установ та організацій, тобто колективних авторів, як атрибут джерела інформації для археографічного аналізу, є складнішим за ім'я. Його структура складається з таких інформаційних ознак, як власне назва об'єкту, територіальні, географічні, іменні, хронологічні ознаки, що змінюються щодо об'єкту, з часом, а іноді і в просторі (наприклад, наявність філій, неофіційне існування).

Тип установи характеризує його підпорядкованість та соціальний статус. Для АРУ найбільш характерними будуть культурологічні установи та професійні об'єднання типу "Наукове товариство ім. Тараса Шевченка у Львові (1873 - 1939, 1991 -)". Матеріали етнографічної комісії НТШ за 1937 - 1939 рр."

Підзаголовок назви має велике значення: він виконує функцію узагальненої назви.

Далі в першій зоні *Джерела* доцільно подавати коротку історичну або біографічну довідку про особу чи установу, знов-таки, за категоріями предмету (найменування та пе-

рейменування, підпорядкованість, значення), датами існування, географічної локалізації і тими даними, що не увійшли до назви.

Історія установи включає короткі дані про її заснування, найменування, перейменування в різні часи, місцезнаходження в різні часи, функції. Наприкінці анотації робиться посилання та джерело інформації - це можуть бути й архівні документи, і довідники. Так, наприклад, анотація на НТШ може виглядати у мінімальному вигляді так: "НТШ ім. Тараса Шевченка засноване у Львові в 1873 р. як Літературно-наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка. 1892 р. перейменовано на НТШ. 1940 р. ліквідоване. Відновлене 1980 р. У період нацистської окупації (1941 - 1943) існувало таємно, в 1947 р. відновлено в західній зоні окупації Німеччини і продовжувало існування в українській діаспорі в Німеччині, США. Виконувала функції Всеукраїнської Академії наук" (Довідник з історії України. К., 1995. Т. 2. С. 270 - 273).

Біографічна анотація подає також короткі відомості про ім'я по батькові, прізвища, псевдоніми, дати життя та діяльності на різних посадах в різних установах, громадське та особисте життя, місця проживання в різні часи, професійні та творчі предметні визначення з точки зору внеску в українську національну культуру. Біографічна анотація є надзвичайно важливим елементом археографічного опису, оскільки під час життя особа змінює параметри свого соціального статусу та діяльності, і відповідні комплекси документів, що створювалися в різні часи, знаходяться в різних архівосховищах. Так, біографічні дані М. М. Бережкова передбачають таку анотацію:

Бережков Михайло Михайлович (1860 - 1937), історик, професор Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, учень професора, академіка К. М. Бестужева-Рюміна, голова і почесний член історико-філологічного товариства при інституті, член Московського археологічного товариства, Історичного товариства Нестора-Літописця при Університеті св. Володимира, Київської губернської археографічної комісії, Владимирської, Таврійської та Чернігівської архівних комісій, член Чернігівського єпархіального архіву старожитностей. Народився у с.

Мостці Владимирської губ., помер у Ніжині. У 1860 - 1870 рр. навчався у Владимирський духовній семінарії; 1871 - 1875 рр. - на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету; 1875 - 1878 рр. - написав та захистив магістерську дисертацію. 1882 - 1904, 1919 - 1927 рр. - професор російської історії Ніжинського історико-філологічного інституту. Бібліографія: Крижанівська Л.О. Особистий архів М.М. Бережкова // Рукописна та книжкова спадщина України. К., 1994. Вип. 2. С. 147 - 148.

Складання історичної та біографічної анотації потребує дослідження документальних матеріалів та широкого використання енциклопедій та іншої довідкової літератури, оскільки дані недосконалих архівних описів часто не відповідають сучасним вимогам; для них характерне велике різноманіття неуніфікованої інформації. Крім того, з ідеологічних міркувань багато імен не відображалися в довідниках системи науково-довідкового апарату архівів та енциклопедичних виданнях або відображалися однобічно.

Складність археографічного опису та можливості АРУ як інформаційної системи обумовлюють необхідність створення при розробці системи спеціальної бази даних контролю імен осіб та найменувань установ та організацій, що є особливим завданням в археографії. База даних контролю імен та найменувань створюється на засадах біографічної та історичної анотації поширеного типу.

Поняття особи, хоча й визначається простіше, ніж установи та об'єднання, але супроводжується великою кількістю неформальної інформації. Установа може існувати набагато довше за життя особи, а також змінювати назви, підпорядкування, підлягати реорганізаціям та перемінам, що необхідно відображати в анотації.

Структура назви, яка включає найменування конференції, наради, зібрання та іншого тимчасового об'єднання як автора, розпадається також на декілька ознак, які необхідно враховувати археографу: Предметне визначення основного змісту в найменуванні // Прізвище в назві як його частина // Місце (де проходила конференція, нарада, зібрання, подія) // Дата (конференції і зібрання, підпису договорів тощо) // Підзаголовок назви (Предметне визначення змісту документальних матеріалів у вигляді уніфікованої назви).

Об'єкт поняття установи та об'єднання охоплює будь-яку соціальну організацію, яка має функціональну (організаційну) відокремленість. Для установи властива наявність юридичної основи її існування, для об'єднання - не завжди, але й її інформаційні межі можуть бути певним чином встановлені на засадах структури опису установи. Найменування установи чи об'єднання, які є колективними авторами документів або предметом їх вивчення, характеризується низкою змістовних параметрів, які дозволяють їх ідентифікувати в національному аспекті. Це такі параметри, в яких відбивається зв'язок між функціями, притаманними певній установі (організації) в кожний конкретний період її існування, до яких належать саме найменування установи (організації), найменування її підрозділів, найменування установи більш високого рівня, тип найменування установи, тобто визначення, якою саме є певна установа - урядовою, науковою, релігійною, господарською, навчальною тощо, - та формальні атрибути, до яких належать хронологічна характеристика, тобто хронологічні межі існування кожного найменування певної установи та місце її знаходження у певний період часу, реально існуюче різноманіття можливих формулювань, - що можуть бути зведені до єдиної форми, тобто уніфіковані, при обробці відповідних документів лише на основі залучення спеціальних засобів. Структура об'єднань як об'єктів археографічного опису формалізується набагато менше, але вони також є формою суспільної діяльності, що у великій кількості випадків є головною у сфері науки та культури.

Найефективнішим з таких засобів і став так званий авторитетний контроль (authority control). Це узагальнююче поняття, що включає усі операції по контролю за формою представлення множини можливих типів назв та заголовків археографічних записів і передбачає їх узгодження та уніфікацію. Робочою групою НАІС розробляються основи авторитетного контролю для установ, що враховує досвід США, які застосовують його національній системі⁶.

Створення довідкової бази даних про імена та установи є одним з видів довідкового апарату археографічного опису в АРУ, заснованому на джерелознавчому трактуванні поняття

походження, який немає аналогів в історії архівної справи, хоча деякі його форми (у вигляді, наприклад, картотеки установ-фондоутворювачів) впроваджувалися саме як допоміжні. Разом з тим, такий варіант довідкової системи лише в контексті описування розпорошеного масиву може бути названий прикладним. Фактично він є окремим енциклопедичним довідником, пов'язаним із реконструкцією історії України та українці в особах та соціальних інституціях не як фондоутворювачів, а як створювачів документів і в цьому він має фундаментальне джерелознавче та археографічне значення. Його фундаментальність полягає у відмові від прийнятого в архівознавстві принципу провенієнції як принципу фондоутворювача архівного фонду як організаційної та облікової одиниці і включення матеріалів за іменем чи найменуванням. Такий підхід дозволить виявити на великих масивах інформації всі латентні зв'язки між групами матеріалів, уточнити їх історію, створити історію установ та персоніфікований ряд видатних українських діячів. Разом з тим, до авторитетної бази включаються й ті найменування, що зустрічаються у змісті документної інформації; таким шляхом за певним найменуванням збирається весь масив документів, що збереглися в різних сховищах. Уявлення про все коло документів дозволить джерелознавцям та історикам уникати перехідних концепцій і гіпотетичного трактуванні історичного процесу, наближаючись до історичний реалій.

Друга сфера археографічного аналізу та опису - **Зміст інформації** документального комплексу або групи документів - є своєрідною *інформаційною підсистемою* в системі документів, яка включає основні предметно-тематичні характеристики документів та їх предметно-тематичний зміст, пов'язаний з метою створення документів, їх цілеспрямованістю, внутрішньою структурною та функціональною частиною, яка, в свою чергу, предметизується й включає свої предметні визначення джерела та змісту як предмету, речовини, дії, часу, простору. Зміст надає інформацію про які особи, соціальні інституції, соціальні відносини та події йде мова й які документи репрезентують її. Зміст характеризується як уніфіковані дані про інформацію групи документів, яка їх об'єднує. У цьому плані предметна назва тематичної

групи документів або колекції буде одночасно і частиною її змісту. Повне визначення змісту документів є принциповим для великої кількості документів, які визнані "спільної спадщиною", або не мають зовнішніх ознак відношення до української національної спадщини в назві групи документів або в назвах фондів. Їх розкриття через зміст має велике значення для Реєстру. Вони практично мають вигляд анотації, яка може включати всебічну інформацію про предмет змісту.

До змісту ми включаємо ознаки змісту інформації документів: Найменування осіб, установ та об'єднань, про які йде мова в документах // Предмет та тема інформації документів // Жанр документів // Мову документів // Тип і вид документів // Хронологічні підрубрики // Географічні підрубрики.

Предметизація груп документів, пов'язаних певною темою, повинна коротко і ясно подавати основну інформацію по вказаних рубриках: "Матеріали Української автокефальної православної церкви: історія створення та регулювання конфесійних відносин за 1918 - 1929 рр."; "Протоколи міжнародних договорів за 1992 - 1995 рр. між Україною, Німеччиною, Польщею з питань повернення культурних цінностей в Україну, вивезених під час Другої світової війни 1939-1945 рр."; "Колекція кирилических українських стародруків та рукописних книг А. С. Петрушевича в збірці "Народного Дому" у м. Львові".

Предметизація є головним методичним інструментарієм зони Змісту. Як ми згадували, жодна з існуючих систем класифікації інформації за її змістом не витримує критики, і СЕК, яка активно впроваджувалася в архівну практику, не виправдала себе. Лише локальні класифікаційні схеми, які створювалися в окремих архівах і йшли за складом документів, були корисними й не викликали протиріч. Тому, лише реальні предметні рубрики, за конкретним змістом документів, а не апіорно, можуть закласти основні дані майбутньої схеми систематизації архівних матеріалів. Лише в такому разі можна мати уявлення про документальну спадщину в її реальному масиві. В основу класифікації і предметизації має бути покладений виключно категоріальний аналіз, в якому предмет є не лише засобом пошуку, а й засобом ре-

конструкції предметних реалій української історії. Предметні рубрики, що відображають реальний масив документів, є другою формою довідкового супроводу АРУ як системного археографічного довідника.

Рубрика Зміст також поповнює авторитетну базу даних імен та найменувань, але в розділах їх функції в історичному контексті. Отже, авторитетна база даних сама набуває значення історичного джерела, дозволяє вийти на колосальний масив емпіричних даних і може бути об'єктом історичного дослідження.

Третя сфера - *Часові координати* (дати створення документу і дати подій документу) - передбачає аналіз аспектів історичної періодизації документних систем. Вони розпадаються на дату документів (документальні дати) та дати, що містяться в документах (документні дати).

Поняття дат *Часу створення документів* включає як поодинокі дати, так і дати хронологічного охоплення документів, що створюють колекцію, фонд, тобто хронологічні межі. Дати копіювання творів та документів вказуються окремо в розділах форми документів.

Дата також є складною рубрикою. Вона має свої типи: дата до і після Різдва Христового, обчислена та необчислена.

Оскільки невизначеність часу є властивим для історичного знання, в АРУ створюється рубрика, що дозволяє записувати будь-які хронологічні позначення: як певної дати, так і періодів часу, що виражені цифровим та нецифровим значенням, наприклад, "перша половина XIX століття" або "перше тисячоліття до нашої ери", "період середньовіччя", "часів Відродження" тощо. Дослідник може шукати хронологічну інформацію змісту групи документів за нецифровими характеристиками: хронологічних періодах, за тисячоліттями, століттями, десятиліттями і конкретною датою і за періодами, і за хронологічними рамками. Археограф повинен вносити всі можливі варіанти дати часу. Якщо він вважає за необхідне, може внести додаткові дати між хронологічними межами.

Зміст періоду часу розпадається на три підрубрики: *період часу* що визначається предметним класифікатором періодів часу, тобто пропонує нову періодизацію історії й узгод-

жує її з цифровими обчисленнями; *характеристика дати часу; власне дата.*

Дата так само як і тема, ім'я та найменування розглядається як предмет і може існувати у всіх елементах археографічної структури опису (найменуванні, змісті, історії тощо).

Четверта сфера - *Просторові координати* (географічна локалізація документу).

Географічна класифікація і предметизація торкається як предмету об'єкту, що описується, так і його змісту, який може не збігатися з предметом назви та предметом історії документів. Географічним об'єктом можуть бути конкретні географічні назви, регіони, адміністративно-територіальні одиниці, топоніми, гідроніми назви місцевостей, а також поняття типу *Близький Схід, Західна Україна*. Крім того, до предмету відносяться історичні області і назви (Річ Посполита), етнічні групи, національності, цивілізації тощо⁷.

Таким чином, з точки зору класифікації, географічна назва може існувати як елемент географічного предмету і наводиться у формі, заданій системою предметизації. Географічне найменування в назві відбиває місце створення документів і, як правило, виражається адміністративно-територіальним визначенням: країна, місто, село тощо. Географічна назва змісту документів виражається за допомогою слова або словосполучення, що додається до предметної рубрики як вказівка на місце: "Пороги Дніпра", "Північно-Атлантичний океан". Для АРУ географічна локалізація має велике значення, оскільки пов'язана з визначенням розселення та національної активності українців, а також інтересу до України з боку представників інших націй і держав. Географічна предметизація дає можливість отримати зведені дані про міграційні процеси та впливи територіально-адміністративних змін на межі розселення етносу тощо.

П'ята сфера - *Форми передачі інформації* - пов'язана з визначенням та характеристикою матеріальних носіїв, засобів передачі інформації (мовні, звукові, графічні, комп'ютерні тощо), видами й типами документів, кількістю одиниць зберігання або справ, а також визначенням копійності матеріалів. Це зона *матеріального опису*.

В АРУ вона не має поширеного змісту, оскільки є не ли-

ше предметом археографічного і опису, але і об'єктом управління фондами в архівній системі, де ця зона достатньо і може бути описана за будь-якими принципами, що дозволяють здійснювати контроль за станом та обліком фондів⁸. Загальне позначення носія матеріалу, техніки, видів документів, якщо воно однорідне, може вказуватися в назві: наприклад, *фотокопії фонду*, що зберігається в іншій країні; *фонд картографічного матеріалу*, *фонд гравюр* тощо.

До предметного показника увійдуть усі визначення матеріального опису верхнього рівня, що характеризують склад документів.

Шоста, *евристична сфера* - включає координати зберігання та історії документа або групи документів, яка не може бути передбачена в біографічній та історичній анотації, тому що тут мова іде *про долю архівних матеріалів*, а не долю авторів та створювачів масивів документів. Ця сфера є переважно результатом використання вторинних документів службового характеру, що зберігаються у справі фонду, а також добувається в результаті аналізу архівних документів та публікацій про ці матеріали. Вона також предметизується за авторами, темами, діями, географічною локалізацією та хронологічними параметрами. Аналіз цієї інформації трудомісткий, структура опису має насичений характер і включає різні параметри, починаючи від сучасного та попередніх місць зберігання матеріалів, різноманітні нотатки до НДА, вивчення історії організації документів та упорядкування опису, походження і власників документів, складні зв'язки даних, що висвітлюються в документах, та інформацію про їх долю.

Місце зберігання включає сучасну, попередню та альтернативну назву архівосховища, аббревіатуру, підпорядкованість, тип архівосховища, код державної реєстрації, адреси. Вказуються форми власності - якщо воно знаходиться в колективній або приватній власності із зазначенням усіх координат.

Для історії дуже важливим є обставини передачі або придбання документів в разі, коли вони не передавалися планово у порядку, передбаченому відомчою підпорядкованістю державних архівів: (нотатки про те, де, коли, на яких засадах, за яких обставин придбаний комплекс документів

та обґрунтування його законності). Необхідним є вказівка на: Джерело документів (створювач документів) // Адресу // Спосіб придбання: купівля, дар, експедиція, вивезення під час війни // Дата придбання // Місце придбання // Обставини придбання (заповнюється в довільній формі) // Юридичні обґрунтування: посилання на документи про передачу, придбання // Шифри // Сучасні власники документів // Попередні власники // Переміщення матеріалів та зміни форм власності // Обсяги фонду або окремих матеріалів (в од. зб. або справах) // Способи організації або упорядкування // наявність каталогів та видань.

Обставини передачі матеріалів включають нотатки про те, хто, де, коли, на яких засадах, за якими обставинами здійснювалася передача рукописів, книг, архівів, матеріалів, документів. Ця сфера закладає і певні підвалини для матеріальних претензій на фонди українського походження, що підлягають поверненню.

Такі підходи в АРУ дозволяють не лише зібрати всі матеріали археографічної україніки за межами Національного архівного фонду, а й більш чітко уявити і деякі принципові методологічні обґрунтування складу НАФ як сукупності документів, що зберігаються на території держави і підлягають державній реєстрації; виявити та зареєструвати окремі державні та недержавні архіви і архівні установи; окремі архівні фонди як історично утворені комплекси документів, або окремі групи матеріалів, сформовані або за принципом походження, або за колекційним (логічним) та історичним принципами.

Для цього в АРУ передбачається (крім змістовної класифікації матеріалів) включити параметри співвідношення з класифікаціями та організацією архівних документальних систем у різних країнах. До уваги береться й соціально-управлінський аспект організації, що базується на соціально-політичній організації країни та її державно-адміністративному устрої і розглядає архіви як об'єкти, що зберігають ретроспективні документи (державні або недержавні установи, об'єднання, заклади, окремі особи). Зазначимо, що ця інформація, найбільш важлива для управління архівною справою, є частиною долі архівних матеріалів і має прик-

ладне значення в АРУ.

Прийняті класифікації НАФ, що ґрунтуються на загальносоціальних категоріях стосовно права власності та державно-структурних принципах (а власне, державно-хронологічний, адміністративно-територіальний та адміністративно-відомчий) значно розширюються і не мають того домінуючого характеру, якого вони набули в державній системі. Вони закладені в структурі археографічного опису і виконують допоміжну функцію. *Обліково-організаційний аспект* організації та класифікації НАФ за природно-історичним принципом походження *архівного фонду* як органічно утвореного комплексу архівних матеріалів, - головного принципу будь-якого рівня та категорії архівів, - також відображається як допоміжний у сфері джерела створення та джерела надходження в історії архівних матеріалів.

Загальноцільова класифікація матеріалів в АРУ (матеріали українські за походженням; матеріали спільної спадщини; матеріали, що стосуються України) має регулюватися системою позначок археографа та спеціальною рубрикою "коментар археографа".

Таким чином, ідеологія археографічного опису в АРУ передбачає поєднання різних принципів класифікації, що утворилися в архівній справі: організаційно-управлінський та предметно-логічний, що розташовується у сфері документної інформації, репрезентованої в системі НДА архівів на основі відмовлення від принципу поняття архівознавчого походження і врахування принципу джерелознавчого походження та його археографічного трактування, на якому побудовані всі існуючі документні класифікації, що досягається шляхом створення нової методології археографічного опису та можливостями нових інформаційних технологій. Науково-довідковий супровід системи, що включає авторитетну базу даних імен та найменувань, систему предметних рубрик та предметних показників (в тому числі географічних та хронологічних), що дозволяє провадити класифікаційну систематизацію будь-якого змісту; бібліографічну базу даних, що включає дані про публікацію, видання досліджень та оглядів, репродукції документів, місцезнаходження інших матеріалів, які мають відношення до матеріалів, що описується, розвинуту систему коментування в текстовій

формі, - закладає підвалини для реконструкції української національної спадщини по реальному масиву документів та їх історії, змісту документної інформації, персоніфікувати історію України та виявити коло її соціальних інституцій, пов'язаних із документотворенням, і тим - встановити її втрачену документальну та документну інформацію.

¹ *Архівна та рукописна Україніка: Матеріали розширеної міжвідомчої наради по обговоренню Державної програми "Архівна та рукописна Україніка". К., 17 жовтня 1991 р. К., 1992. (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Вип. 1; Науково-довідкові видання з історії України. Вип. 18). Додатки. С. 70 - 118; Дубровіна Л., Гальченко О. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992; Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. К., 1992; Дубровіна Л. Національна архівна інформаційна система: Структура даних (Матеріали для обговорення). К., 1994.*

² Це питання в аспекті взаємовідносин країн колишнього Радянського Союзу і українських архівних та бібліотечних фондів, вивезених з українських земель, серйозно розглядаються у монографії Патриції Кеннеді Грімстед "Зарубіжна архівна Україніка: Міжнародні правові прецеденти та археографічні ініціативи", що незабаром має побачити світ. Під цими поняттями слід розуміти ідентифікацію, наприклад, документів в імперській метрополії, включно з тими, що потенційно можуть стати об'єктами вимог (в оригіналі чи копіях) однієї або кількох держав-спадкоємців. З точки зору "фізичного повернення" надзвичайно важливими є формальні принципи, визнані міжнародною спільнотою, - загальноімперські органи влади діяли на всій території колишньої держави, і тут принцип "пертиненції" формально не порушений. Будь-яка країна, що отримала незалежний статус, не може на них претендувати. Ця важлива особливість найбільш яскраво може бути репрезентована на прикладі відмінності між документами центральних органів управління імперією, створеними під час функціонування центральних органів СРСР та КІРС, на які у вигляді оригіналів справ не повинно бути претензій з боку колишніх республік, та документами місцевих органів управління й КПУ, створеними на території власне України, а згодом переданими до центру. Офіційні документи держави та КІРС нескладно ідентифіку-

вати, і в контексті претензій та контрпретензій з ними не повинно бути особливих проблем.

³ Антоненко І.П. Довідкові бази авторитетних даних і інформаційні бар'єри // Пріоритетні напрями розвитку бібліотечної справи в Україні: Тез. допов. та повідом. Міжрегіон. наук.-практ. конф. (24 - 25 берез. 1993 р.). Рівне, 1993. С. 62.; Ї ж: Авторитетний контроль найменувань установ та організацій в інформаційних системах археографічного типу та можливості його використання в НАІС // Національна архівна інформаційна система "Архівна та рукописна Україніка" і комп'ютеризація архівної справи в Україні: Зб. наук. праць. К., 1995. Вип. 1: Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи. С. 98 - 116.

⁴ Sysyn F. Russia or the Soviet Union? There is a difference. Cambridge, MA: Ukrainian Studies Fund, [1988].

⁵ Основные правила работы государственных архивов. М., 1984. С. 147.

⁶ Антоненко І.П. Авторитетний контроль... С. 98 - 116.

⁷ Дубровіна Л. Національна архівна інформаційна система: Структура даних (Матеріали для обговорення). К., 1994. С. 25 - 26.

⁸ Там само; відповідні рубрики - засіб відтворення і фізичні носії текстового матеріалу, фізичні характеристики.

Олена Гальченко

БІБЛІОПЕГІСТИКА - СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА ПРО ІСТОРІЮ, ТЕХНІКУ ТА МИСТЕЦТВО ОЗДОБЛЕННЯ ОПРАВИ.

Бібліопегія або бібліопегістика - термін, який останім часом можна зустріти на сторінках українських видань, присвячених дослідженню рукописних книг та стародруків. У словнику Є.І. Шамуріна, що за радянських часів був єдиним спеціалізованим термінологічним виданням з книгознавства, наводиться визначення терміну "бібліопегістика" - "як вчення про книжкові оправи"¹, але воно не дає чіткого уявлення про зміст цього терміну як спеціальної дисципліни.

Вивчення східнослов'янської оправи² було започатковане роботами П.К. Симоні, але він даний термін не викорис-